

סימן מז - ברכות השחר - שיעור 1

המקור לברכות השחר

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס ע"ב

כי מתער, אומר: אלהי, נשמה שנתת בי טהורה, אתה יצרתה בי, אתה נפחתה בי, ואתה משמרה בקרבי, ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא, כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי רבון כל העולמים אדון כל הנשמות, ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים. כי שמע קול תרנגולא, לימא: ברוך אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה. כי פתח עיניה, לימא: ברוך פוקח עורים. כי תריץ ויתבי, לימא: ברוך מתיר אסורים. כי לביש, לימא: ברוך מלביש ערומים. כי זקיף, לימא: ברוך זוקף כפופים. כי נחית לארעא, לימא: ברוך רוקע הארץ על המים. כי מסגי, לימא: ברוך המכין מצעדי גבר. כי סיים מסאניה, לימא: ברוך שעשה לי כל צרכי. כי אסר המייניה, לימא: ברוך אוזר ישראל בגבורה. כי פריס סודרא על רישיה, לימא: ברוך עוטר ישראל בתפארה. כי מעטף בציצית, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית. כי מנח תפילין אדרעיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין. ארישיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין. כי משי ידיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים. כי משי אפיה, לימא: ברוך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי, ויהי רצון מלפניך ה' אלהי שתרגילני בתורתך ודבקני במצותיך, ואל תביאני לא לידי חטא ולא לידי עון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון, וכוף את יצרי להשתעבד לך, ורחקני מאדם רע ומחבר רע, ודבקני ביצר טוב ובחבר טוב בעולמך, ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ברוך אתה ה' גומל חסדים טובים לעמו ישראל.

2. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מז סעיף א

כשיעור משנתו, יאמר: אלהי נשמה; כשישמע קול התרנגול, יברך: הנותן לשכוי בינה; כשלוש, יברך: מלביש ערומים; כשיניח ידיו על עיניו, יברך: פוקח עורים; כשישב, יברך: מתיר אסורים; כשזוקף, יברך: זוקף כפופים; כשיניח רגליו בארץ, יברך: רוקע הארץ על המים; כשנועל מנעליו, יברך: שעשה לי כל צרכי; כשהולך, יברך: המכין מצעדי גבר; כשחוגר חגורו, יברך: אוזר ישראל בגבורה, הגה: או לובש האבנט המפסיק בין לבו לערוה; (ב"י בשם הראב"ד) כשמשים כובע או מצנפת בראשו, יברך: עוטר ישראל בתפארה; כשיטול ידיו, יברך: ענט"י; כשירחץ פניו, יברך: המעביר שינה מעיני וכו' ויה"ר וכו' עד בא"י גומל חסדים טובים לעמו ישראל. אין לענות אמן אחר המעביר שינה מעיני, עד שיחתום גומל חסדים טובים לעמו ישראל, שהכל ברכה אחת היא.

תוקף הברכות

1. רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פ"ז תחילת ה"א.

כשתקנו חכמים דברי תפלות אלו תקנו ברכות אחרות לברך אותן בכל יום אלו הן...

בדיני ברכת אלוקי נשמה

1. שולחן ערוך אורח חיים הלכות הנהגת אדם בבקר סימן ו סעיף ג

ברכת אלהי נשמה אינה פותחת בברוך, מפני שהיא ברכת ההודאה, וברכת ההודאות אין פותחות בברוך, כמו שמצינו בברכת הגשמים.

א. בעניין הנוסח

2. דרכי משה הקצר אורח חיים סימן מז אות א

כתב אבודרהם (ברכות השחר עמ' לט) שיפסיק מעט בין אלהי לנשמה שלא ישמע שהנשמה היא אלהיו חס וחלילה.

3. משנה ברורה סימן מז ס"ק ג

צריך להפסיק מעט בין אלהי לנשמה כדי שלא יהיה נשמע שהנשמה היא אלהיו ח"ו...

4. משנה ברורה סימן ו ס"ק יב

...בנוסח הברכה לא יאמר אתה יצרת בי רק אתה יצרת אתה נפחת בי.

ב. לאומרה אחר התפילה

5. משנה ברורה סימן נב ס"ק ט (וכן כתב בסימן ו ס"ק יב)

ועיין בפרי חדש שכתב דגם ברכת אלהי נשמה לא יאמר אחר התפילה שכבר יצא בברכת מחיה מתים ועיין בפמ"ג שכתב דמדברי הרמ"א לא משמע כן וכן בספר מאמר מרדכי חולק עליו וכן בשע"ת בסי' ו' כתב דמסתבר דלא יצא וכן משמע

מביאור הגר"א בסימן זה ועיין בבה"ל. ומ"מ יותר טוב לכתחלה לצאת אליבא דכו"ע דהיינו שאם התחיל כבר להתפלל ושכח מקודם ברכת אלוקי נשמה יכוין בפירוש בברכת ונאמן אתה שאינו רוצה לפטור בזה ברכת אלוקי נשמה ואז לכו"ע יברכנה אחר התפלה דנהי דברכות א"צ כונה לצאת מ"מ היכא דמכוין בפירוש שלא לצאת שפיר דמי עי"ש עוד [פמ"ג] ועיין בבה"ל שכתבנו דאם שכח ברכת התורה והתחיל ברכת ק"ש יכוין בפירוש בברכת אהבה רבה לפטור ברכת התורה ויראה ללמוד תיכף לאחר התפלה ויצא בזה אליבא דכו"ע.

6. שו"ת יחווה דעת חלק ד סימן ה

מי ששכח לברך ברכות השחר וברכות התורה, ונזכר לאחר תפלת שחרית, או שהוצרך לדלגן כדי שיוכל להתפלל בצבור, לא יברך שוב ברכות התורה, הואיל ויצא ידי חובתו בברכת אהבת עולם, וכן לא יברך ברכת אלהי נשמה שחתימתה המחזיר נשמות לפגרים מתים, שכבר יצא ידי חובתו בברכת מחיה המתים שבתפלה, אבל יתר כל ברכות השחר יאמרם אחר התפלה... לכתחלה מי שהוצרך להתפלל עם הצבור, והוא מוכרח לדלג ברכות השחר, יאמר לפני התפלה ברכת אשר יצר ואלהי נשמה, עד המחזיר נשמות לפגרים מתים, ואחר כך יברך ברכות התורה, ויתחיל להתפלל, ובסיום התפלה יאמר כל שאר ברכות השחר. וינוחו לו ברכות על ראשו.

7. ילקוט יוסף פסוקי דזמרה וקריאת שמע סימן מו - מהלכות ברכות השחר סעיף כג

מי ששכח לברך ברכת "אלהי נשמה", ונזכר באמצע יוצר, רשאי לאומרה בבין הפרקים של ברכות קריאת שמע, וכן בבין הפרקים של קריאת שמע, שנחשבת למצוה עוברת, שאם לא יברכנה עכשיו לא יוכל לאומרה אחר תפלת שמונה עשרה.

8. ביאור הלכה סימן נב סעיף א ד"ה * ומ"מ יאמר

...והרוצה לצאת יד"ש נ"ל שיניח מעט לישן ביום ואז כשיתעורר משנתו יברך אלוקי נשמה דהא הב"י בסימן רל"א כתב דהאגור בשם ר' יהודה משפירא כתב דהניעור משנתו של שינת היום צריך לברך אלוקי נשמה וכ"כ בשיבולי לקט בשם רבינו שמחה והר"ר אביגדור כהן וכ"כ בספר התניא רק שהב"י סיים שם ע"ז ולא נהגו כן א"כ בכאן יש לעשות כן לכו"ע. וכ"כ בספר תורת אביגדור...

ג. סמיכותה לאשר יצר

9. משנה ברורה סימן ו ס"ק יב

ואינה ברכה הסמוכה לחברתה ולכן רשאי לומר בבוקר בקומו עד אלהי נשמה ובבהכ"נ יתחיל אלהי נשמה [טור] ומ"מ יש לעשות על צד היותר טוב להסמיך אלהי נשמה לברכת אשר יצר ועיין בביאור הגר"א בסימן מ"ו שדעתו ג"כ דברכת אלוקי נשמה סמוכה לברכת אשר יצר ע"כ נכון ליזהר בזה לכתחלה.

10. ילקוט יוסף השכמת הבוקר הערות סימן ו - דין ברכת אשר יצר ואלהי נשמה אות יז

הנה הרא"ש בתשובה (כלל ד' סימן א'), כתב, אין להפסיק בין אשר יצר לאלהי נשמה, לפי שהיא סמוכה לחברתה, ולכן אינה פותחת בברוך. וכן דעת הגאונים. וכן כתב הסמ"ק בהלכות ברכות. וכן כתב הרד"א בשם הראב"ד. וכיוצא בזה כתב בספר המכתם (ברכות ס ב). וכן כתב הכל בו (סימן א'), וכ"כ בשו"ת הרדב"ז ח"א (סימן רכב). ועיין בב"ח (סימן ו' ד"ה ימים) ובאחרונים שם. אולם התוס' (ברכות יד. מו. ובפסחים קד ב) ד"ה כל הברכות, כתבו טעם אחר לזה, לפי שאינה אלא ברכת הודאה... וז"ל מרן בשלחן ערוך (סימן ו' סעיף ג'): ברכת אלהי נשמה אינה פותחת בברוך מפני שהיא ברכת ההודאה וברכות ההודאות אין פותחות בברוך, כמו שמצינו בברכת הגשמים. ע"כ. ועיין עוד בריש סימן מו. ולפ"ז א"צ להסמיך ברכת אלהי נשמה לאשר יצר. ואף שבשער הכוונות נתבאר שדעת האר"י ז"ל שיש לסמוך אלהי נשמה לאשר יצר. ומנהגו של האר"י היה לסדר את כל הי"ח ברכות בקומו ממטתו בביתו, קודם הליכתו לבית הכנסת. והובאו דבריו בבן איש חי (שנה א' פר' וישב אות ב'), מכל מקום בודאי שאין למחות במי שאינו נוהג כד' הקבלה, ובפרט שבמטה יהודה (סימן ו' סק"ב) כתב, שכן נוהגים הרבה להתחיל בברכת אלהי נשמה בביהכ"נ, וכדעת התוס' (ברכות מו א').

ביאור ברכת הנותן לשכוי בינה

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס ע"ב

כי שמע קול תרנגולא, לימא: ברוך אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה.

2. בית יוסף אורח חיים סימן מו

ומ"ש בברכת הנותן לשכוי בינה פירוש הלב נקרא שכוי וכו'. כן כתב הר"ר יונה שם (מד. ד"ה כי שמע) והרא"ש (פ"ט ס' כג) כתב וז"ל והלב נקרא שכוי בלשון המקרא דכתיב (איוב לח לו) מי נתן לשכוי בינה והלב הוא המבין ועל ידי הלב אדם מבחין בין יום ובין לילה ומפני שתרגול מבין ג"כ קורין לתרגול שכוי.

3. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו ס"ק ד

לשכוי - הלב נקרא שכוי בלשון המקרא דכתיב או מי נתן לשכוי בינה והלב הוא המבין וע"י הבינה אדם מבחין בין יום ובין לילה ומפני שהתרנגול מבין ג"כ זה וגם יש בשמיעתו לאדם הנאה שיודע שהוא קרוב ליום ובערבי קורין לתרנגול שכוי להכי תקנו ברכה זו בשמיעת קול התרנגול ועיין לקמן בס"ח:

על מה מברך אוזר ישראל בגבורה

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס ע"ב

כי אסר המייניה, לימא: ברוך אוזר ישראל בגבורה.

2. בית יוסף אורח חיים סימן מו

וכי אסר המייניה. כתב ה"ר דוד אבודרהם (עמ' מא) בשם הראב"ד דהיינו כשלוש המכנסים אבל הרמב"ם (תפלה פ"ז ה"ו) כתב דהיינו כשחוגר חגורו וזה לשון הרא"ה (פקדת הלויים פ"ט עמ' קפ"ח) כי אסר המייניה פירוש הוא האבנט שהוא צריך לאזור כדי שלא יהא לבו רואה את הערוה.

1. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות ושאר ברכות סימן מו סעיף א

...כשחוגר חגורו, יברך: אוזר ישראל בגבורה, הגה: או לובש האבנט המפסיק בין לבו לערוה; (ב"י בשם הראב"ד)...

2. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות ושאר ברכות סימן מו ס"ק ח

האבנט - אבנט דהכא הוא מכנסים וכן האבנט שהזכיר השו"ע בריש סימן צ"א דאע"ג דבלשון תורה פי' אבנט הוא החגורה דכתיב ובאבנט בד יחגור מ"מ בלשון חכמים לפעמים קוראין המכנסים אבנט ולכך נקט לשון לובש ולא חוגר [מטה יהודא].

בעניין ברכת עוטר ישראל בתפארה

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס ע"ב

כי פריס סודרא על רישיה, לימא: ברוך עוטר ישראל בתפארה.

2. בית יוסף אורח חיים סימן מו

כתב ה"ר דוד אבודרהם (שם) שלא נהגו לאמרה באותן הארצות שאינם מניחים מצנפת לפי שברכה זו נתקנה לפי שהיו עוטרם מצנפת ועכשיו נהגו כל העולם לאמרה אף על פי שאינם עוטרם מצנפת וכן דעת התוספות (ס: ד"ה כי פריס) שכתבו כי פריס סודרא על רישיה והוא הדין לכל כובע ולכל כיסוי ונראה לי שטעם ברכה זו לפי שאסור להלך בגילוי הראש כדמשמע בפרק כל כתבי (שבת קיח:): ואפילו לדברי המפרש שאינו אסור לילך בגילוי הראש מכל מקום מודה דמדת חסידות היא שלא לילך בגילוי הראש כמו שיתבאר בסימן צ"א (ד"ה ומ"ש רבינו ויכסה) בסייעתא דשמיא [ובספר הזוהר ברעיא מהימנא בנשא (קכב): בר נש אסור למיזל ד' אמות בגלויא דרישא משום דמסתלקי חיי מייניה]. **ולפי שישראל הם המצווין בכך כדי שיהא מורא שמים עליהם אנו מברכים עוטר ישראל** ונקט לשון עיטור כלומר דרך מעלה צונו בכך ומשום דכתיב (ישעיה סב ג) והיית עטרת תפארת ביד ה' סיים בתפארה.

3. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות ושאר ברכות סימן מו סעיף א

...כשמשים כובע או מצנפת בראשו, יברך: עוטר ישראל בתפארה...

4. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות ושאר ברכות סימן מו ס"ק ט

(ט) עוטר ישראל - הזכיר ישראל בברכה זו וכן באוזר ישראל משא"כ באחרות הטעם שהשאר הוא להנאת העולם שהכל שוין בהן משא"כ **באלו שנים הם בישראל לחוד משום צניעות** דחגורה הוא משום שלא יהא לבו רואה את הערוה וכובע היא משום צניעות כדאיתא בשבת ד' קנ"ד כסי ראשך מפני אימתא דמרך.

בדין חתימת ברכת הגומל חסדים טובים

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס ע"ב

כי משי אפיה, לימא: ברוך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי, ויהי רצון מלפניך ה' אלהי שתרגילני בתורתך ודבקני במצותיך, ואל תביאני לא לידי חטא ולא לידי עון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון, וכוף את יצרי להשתעבד לך, ורחקני מאדם רע ומחבר רע, ודבקני ביצר טוב ובחבר טוב בעולמך, ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ברוך אתה ה' גומל חסדים טובים לעמו ישראל.

2. בית יוסף אורח חיים סימן מו

כתב הרא"ה (פקדת הלויים ברכות פ"ט עמ' קפה) ברוך גומל חסדים טובים לעמו ישראל ולא גרסינן ברוך אתה יי' דלאו חתימה היא לומר שם עכ"ל אבל הרמב"ם (פ"ז ה"ד) ורבינו גורסים ברוך אתה יי' וכן המנהג.

3. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו סעיף א
...כשירחץ פניו, יברך: המעביר שינה מעיני וכו' ויה"ר וכו' עד בא"י גומל חסדים טובים לעמו ישראל. אין לענות אמן אחר
המעביר שינה מעיני, עד שיחתום גומל חסדים טובים לעמו ישראל, שהכל ברכה אחת היא.

ברכות שלא עשני גוי, שלא עשני עבד ושלא עשני אישה

א. יסוד ומקור הדין

1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף מג עמוד ב

תניא, היה ר"מ אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור.
רב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דהוה קא מברך שלא עשאני בור, אמר ליה כולי האי נמי (רש"י: דמשבחת נפשך דאינך עם הארץ.
ל"א כולי האי נמי בשלמא עובד כוכבים ואשה הואיל ולא בני מצוה נינהו שפיר מברכת אלא בור בר מצות הוא?) אמר ליה: ואלא מאי מברך?
שלא עשאני עבד, היינו אשה (רש"י: "...ל"א היינו אשה דלענין מצות אשה ועבד שוין דגמרינן לה לה!) עבד (דף מד ע"א) זיל טפי.

2. בית יוסף אורח חיים סימן מו

ופירש רש"י... ומשמע מדבריו דהני ברכות על חיוב המצות הן. דגוי לא נתחייב במצות כלל, ואשה ועבד אף על פי
שנתחייבו בקצת מצות לא נתחייבו בכולן, ויש להקדים שלא עשני עבד. שבתחלה אנו מברכין שלא עשני גוי שאינו בר מצות
כלל, ואח"כ אנו מברכין שלא עשני עבד אף על פי שישנו בקצת מצות זיל טובא והוא חשוד על הגזל כדתנן (אבות פ"ב
מ"ח) מרבה עבדים מרבה גזל וגם דומה לגוי שאין לו זכות אבות ועוד שאסור בבת ישראל, ואח"כ אנו מברכים שלא עשני
אשה שאע"פ שהיא חשובה מן העבד מכל מקום אינה חייבת בכל המצות.

ב. גר שנתגייר לעניין ברכת שלא עשני גוי

3. בית יוסף אורח חיים סימן מו

וכתב הר"ר דוד אבודרהם (עמ' מא) שהשיב הרמ"ה שברכות אלו אינם אלא על תחלת ברייתו של אדם לפיכך הגר אינו
מברך שלא עשני גוי כל שלא היתה הורתו ולידתו בקדושה... וכן כתוב בספר ארחות חיים (הל' מאה ברכות סי' ח).

4. דרכי משה הקצר אורח חיים סימן מו אות (ג)

ונראה דגר יכול לברך שעשני גר דזה נמי מיקרי עשייה כמו שנאמר (בראשית יב ה) ואת הנפש אשר עשו בחרן.

5. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו סעיף ד

צריך לברך בכל יום: שלא עשני עובד כוכבים; שלא עשני עבד; שלא עשני אשה. הגה: ואפי' גר (כותים) יכול לברך כן (ד"ע), אבל לא
יאמר: שלא עשני עכו"ם, שהרי היה עכו"ם מתחלה, (אבודרהם). והנשים מברכות: שעשני כרצונו.

6. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו ס"ק יח

יכול לברך - פי' שיאמר שעשני גר דמיקרי עשייה כדכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן. ויש חולקין בזה וטעמם דלא שייך
לומר שעשני דהגיוור לא היתה כ"א מצד בחירתו הטובה שבחר בדת האמת. ולכ"ע יכול לברך שלא עשני עבד ושלא עשני
אשה...

7. כף החיים או"ח סימן מו ס"ק לו

שם הגהה, ואפי' גר יכול לברך כן... מיהו הב"ח חולק וכתב דאינו יכול לברך הגר שעשני גר או שעשני יהודי דמה שנכנס
לדת יהודית הוא ע"י בחירתו שמסר הקב"ה ביד האדם ולא שייך לומר שהוא ית' עשאו גר שקבל דת משה וישראל ולכן אין
הגר מברך מאלו ג' ברכות אלא שנים שלא עשני עבד שלא עשני אשה ודלא כהגהת ש"ע וכו' עכ"ל, וכ"כ הפר"ח אות ד',
והל"ח רות פ"ט כתב דאם יברך שעשני יהודי לא יוכל לברך עוד שלא עשני עבד יעו"ש, ובדברינו לעיל אות ל"ג והשכנה"ג
בהגב"י אות ה' כתב דאף אם יברך שלא עשני גוי אין קפידא דהכוונה שלא עשני שאשאר גוי ומ"מ יותר נכון לברך
תחת כנפי השכינה עכ"ל, וכ"כ המ"א סק"י דיכול לברך שלא עשני גוי יעו"ש, וכן פסק היד אהרן בהגב"י להלכה דגר יכול
לברך שלא עשני גוי יעו"ש ועיין ברכ"י אות ט' מ"ש על דברי היד אהרן וסיים וז"ל ואנן בעניותן מסתברא לן איפכא כיון
דמצינו גדול מרבנותא קמאי הרמ"ה שכתב דלא יברך ברכה זו ומייתו לה או"ח ומהרד"א וגם אשור נלוה עמה מרן
ז"ל דנראה דמסכים עמהם וגם הב"ח והשל"ה הביאו המ"א והפר"ח ומהר"י הלוי שהביא בס' יד אהרן הסכימו לזה וכן
נראה דעת מהריק"ש בהגהותיו הכי נקטינן עכ"ל, וכ"כ בספרו קש"ג סי' ה' אות כ"ו והביאו ש"ץ דף נ"ד ע"ג וכתב דכן נראה
הסכמת מהר"י עייאש בס' מטה יהודה עכ"ד, וכיון דדבר זה לא נפיק מפלוגתא יש לברך הגר שלא עשני גוי בלא שם
ומלכות.

ג. דין נשים בברכות אלו

8. ספר אבודרהם ברכות השחר

והנשים נוהגות לברך במקום שלא עשני אשה שעשני כרצונו כמי שמצדיק את הדין על הרעה הבאה עליו.

9. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו סעיף ד

...והנשים מברכות: שעשני כרצונו.

10. ט"ז אורח חיים סימן מו ס"ק ד

שלא עשני גוי. - רבים מקשי' למה תקנו ברכה זו דרך שליל' ולא דרך חיוב דהיינו שעשני ישראל וכן בברכת שלא עשני אשה... ונ"ל דרצו להורות בזה שלא יטעה האדם לתלות ח"ו חסרון בבריאת האדם על שבוא עכו"ם וכן בבריאת אשה. ובאמת יש בהן צורך... ודבר זה הוא ק"ו באשה שיש בה בריאה טובה שגם היא מקיימת קצת מצות ע"כ אמר כאן שנותן הודיה לו ית' שלא עשאו עכו"ם הורה בזה שיש צורך בריאה גם בעכו"ם וכ"ש באשה אלא שזכה האדם שלא נברא הוא באופן אחר שהיה ג"כ צורך הבריאה וזה שלא עשני עכו"ם אבל לאחרים עשה וכן באשה וזה לא היה נרמז אם אמר שעשני ישראל דהיינו אומרים שהבריאה למי שאינו ישראל אין בו צורך כלל. וגבי אשה היה מתורץ טפי דהוצרך להזכיר שיש מעלה גם בבריאת אשה אלא שהוא לא ניצטרך לאותה מעלה. ונראה לי עוד מה שהנשים מברכות שעשני כרצונו דברכה זו אינה בגמ' ולמ"ש ניחא דהא חזי' אפי' בברכת האיש שיש מעלה בבריאת האשה ע"כ שפיר חייבת היא לברך על מעלה שלה כנ"ל נכון

11. ערוך השולחן אורח חיים סימן מו סעיף יא

והנה רבינו בסעיף ד' כתב שהנשים מברכות שעשני כרצונו וכן נדפס במקצת סידורים והוא כעין הצדקת הדין שנבראת כך אמנם בגמרא לא נזכרה ברכה זו וכמדומני שלא נהגו לברכה האידנא.

12. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות י

...והנשים יברכו שעשני כרצונו בלי שם ומלכות, דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל, וטוב להרהר שם ומלכות בתוך הברכה.

13. ילקוט יוסף פסוקי דזמרה וקריאת שמע סימן מו - מהלכות ברכות השחר סעיף יז

נשים חייבות לברך כל ברכות השחר, כמו שמבואר בתשובות הגאונים, מפני שאין בכלל מצות עשה שהזמן גרמא, חוץ מברכת "שלא עשני אשה", שבמקומה תאמרנה "ברוך שעשני כרצונו" בלי הזכרת שם ומלכות. והמורות והמדריכות של בתי הספר לבנות חייבות להזהיר את תלמידותיהן לבל תברכנה ברכת שעשני כרצונו עם הזכרת השם, שזוהי ברכה לבטלה. אולם הברכות "שלא עשני גוי", ו"שלא עשני עבד", תאמרנה גם הנשים בשם ומלכות, בנוסח: "שלא עשני גויה", "שלא עשני שפחה". וכן המנהג.

ד. שינוי בסדר ברכות אלו

14. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו ס"ק טז

ואם בירך מתחלה שלא עשני אשה, י"א דשוב לא יוכל לברך שלא עשני עכו"ם ושלא עשני עבד, כי אשה עדיפה משתיהן וממילא נכלל ההודאה, כי בכלל מאתים מנה. וכן אם בירך שלא ע"ע לא יוכל לברך שלא עשני גוי כי עבד עדיף מגוי דחייב בקצת מצות. אבל הרבה אחרונים חולקין בכל זה וכן הסכים הא"ר ודה"ח דיוכל לברך.

15. כף החיים או"ח סימן מו ס"ק לד

ואם קדם וברך שלא עשני אשה קודם שבירך שלא עשני עכו"ם ושלא עשני עבד משמע מהב"ח דלפי מ"ש בסעי' ה' דאם קדים וברך זוקף כפופים קודם שבירך מתיר אסורים לא יברכנה ה"ה הכא אם קדם וברך שלא עשני אשה שוב לא יברך שלא עשני עבד ושלא עיני עכו"ם, וכן אם בירך שלא עשני עבד קודם שבירך שלא עשני עכו"ם שוב לא יברך שלא עשני עכו"ם יעו"ש, וכ"כ מ"א סוף סק"ט, ח"א כלל ח' אות ב'. מיהו דעת הט"ז בסק"ו דאם בירך שלא עשני אשה קודם יכול לברך אח"כ שלא עשני עכו"ם ושלא עשני עבד, וכ"כ הפר"ח אות ה' והרב זקן שמואל בתחילת ספרו והב"ד הברכ"י אות ט', ובספרו קשר גודל סי' ה' אות כ"א, וכ"כ מטה יהודה אות ו"א, ר"ז אות ה', ש"ץ דנ"ד ע"ב, סידור ב"ע אות י"ב, ולפי מה דקי"ל דאין הולכין בס"ב אחר הרוב א"כ הכא נמי אם קדם וברך שלא עשני אשה תחלה שוב לא יברך שלא עשני עכו"ם ושלא עשני עבד אלא בלא שם ומלכות, וכ"כ הרה"ג בן איש חי ז"ל פ' וישב אות יו"ד.

היחס בין ברכת זוקף כפופים לברכת מתיר אסורים

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס ע"ב

כי תריץ ויתב, לימא: ברוך מתיר אסורים... כי זקיף, לימא: ברוך זוקף כפופים.

2. טור אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו

וראיתי בסדורי רב עמרם כיון שבירך זוקף כפופים אין לברך מתיר אסורים ואיני יודע למה דהא בגמרא מפרש כל אחת ואחת למה נתקנה.

3. בית יוסף אורח חיים סימן מו

ונראה שיש ליישב שאף על פי שצריך לברך שתי ברכות אלו, צריך לברך תחלה ברכת מתיר אסורים, וכדאיתא בגמרא (ס): כי תריץ יתיב לימא מתיר אסורים כי זקיף לימא זוקף כפופים, כלומר כשיושב על המטה ומותח עצמותיו מברך מתיר אסורים מפני שמניע עצמותיו שהיו כל הלילה ככפותים, וכשעומד על עמדו מברך זוקף כפופים מפני שהיתה קומתו כפופה כל הלילה. ואם בירך תחלה זוקף כפופים קאמר רב עמרם שלא יברך אח"כ מתיר אסורים, **שלפי שבכלל זקיפת הקומה היא תנועת האברים ולמה יחזור לברך פעם שנית על זה**. וכן כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל...

4. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו סעיף ה

אם קדם וברך: זוקף כפופים קודם שברך: מתיר אסורים, לא יברכנה.

5. משנה ברורה סימן מו ס"ק כ

לא יברכנה - שכיון שנתן הודאה שנזקף לגמרי זה בכלל, דמתיר אסורים נתחיי' מיד כשיושב. ויש חולקים בזה, ומסקי' האחרונים להקל בזה (שער הציון ס"ק יז: מגן אברהם וט"ז ופרי מגדים ודרך החיים וחי' אדם). וכתב הפמ"ג דטוב שיראה שישמע אח"כ מאחר הברכה ויכוין לצאת ויוצא ממ"נ.

6. משנה ברורה סימן מו ס"ק כ

אם בשע' שאמר בא"י היתה כוונתו לברך זוקף כפופים, יסיים זוקף כפופים אף על גב דאז לא יוכל לברך מתיר אסורים. ומכ"ש בשאר ברכות שלא יקפיד על הסדר אלא יסיים כמו שחשב בשעה שהזכיר השם [ח"א].

ברכת הנותן ליעף כח וברכות נוספות לאחר חתימת התלמוד

1. טור אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו

עוד ברכה אחת יש בסדורי אשכנז בא"י אמ"ה הנותן ליעף כח ונתקנה על שאדם מפקיד נשמתו בערב ביד הקדוש ברוך הוא עייפה מעבודה קשה כל היום ומחזירה לו בבוקר שקטה ושלוה וע"פ המדרש חדשים לבקרים רבה אמונתך בשר ודם מפקיד פקדון ביד חבירו ומחזירו לו בלוי ומקולקל אבל אדם מפקיד בכל ערב נשמתו ביד הקדוש ברוך הוא והיא עייפה ומחזירה לו חדשה ורגיעה.

2. בית יוסף אורח חיים סימן מו

אף על פי שיש סמך יפה לברך ברכה זו מאחר שלא נזכרה בתלמוד איני יודע איך היה רשות לשום אדם לתקנה ומצאתי שכתב האגור (הל' ברכות ס' פז) שראה מקטרגים עליה מטעם זה והרמב"ם וסמ"ק והרוקח לא הזכירוה והכי נקטינן.

3. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו סעיף ו

יש נוהגין לברך: הנותן ליעף כח, ואין דבריהם נראין. הגה: אך המנהג פשוט בבני האשכנזים לאומרה.

4. משנה ברורה סימן מו ס"ק כב

לאומרה - ר"ל בהזכרת שם ומלכות ואפילו אם היה ניעור כל הלילה ג"כ יש לברך אותה לפי מה שאנו נוהגין היום כהג"ה שבסעיף ח' [פמ"ג].

5. ילקוט יוסף פסוקי דזמרה וקריאת שמע סימן מו - מהלכות ברכות השחר סעיף טז

יש לברך ברכת "הנותן ליעף כח" עם ברכות השחר. ואף על פי שלא נזכרה ברכה זו בתלמוד, וכתב מרן בשלחן ערוך שמטעם זה לא יברכו ברכה זו בשם ומלכות, וכן נהגו הפרי חדש והגאון רבי אליהו מוילנא, מכל מקום הואיל והגאונים הראשונים הביאוה, ואפשר שכך היתה נוסחתם בגמרא, ועוד, שפשט המנהג בכל תפוצות ישראל לאומרה בשם ומלכות, ומה גם שרבותינו המקובלים סמכו ידיהם על אמירתה, לפיכך יש לאומרה בשם ומלכות.

6. שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מו סעיף ז

יש נוהגים לברך ברכות אחרות, נוספות על אלו, וטעות הוא בידם.

7. משנה ברורה סימן מו ס"ק כג

וטעות הוא - והאומר ברכת סומך נופלים גוערין בו ולענין ברכת מגביה שפלים עיין במ"א ועיין בפמ"ג שכתב דכהיום יש לגעור במי שנוהג לאומרה עי"ש.